

مقدمه

اگر بر این باور باشیم که واژه‌های هر جامعه بشری ابزار گویش و تعاملات درون و برون‌گروهی همان جامعه است، می‌پذیریم که شکل‌گیری و ظهور مرحله‌ای که به عنوان آغاز نگارش می‌شناسیم، ریشه‌ای چند صد هزار ساله دارد. این واژه‌ها نه تنها ابزار ارتباطی بین افراد بوده بلکه در حافظه انسان، به عنوان بایگانی اطلاعات و تجربیات، نقش خود را در تعاملات مختلف جوامع بشری بازی کرده است. جوامع مختلف در دنیا متناسب با فرایند تکاملی خود، برای ثبت و ضبط اطلاعات، به خلق ابزارهایی فراتر و کارآمدتر از حافظه‌شان پرداختند. ایران به عنوان بخشی از شرق باستان، یکی از پیشگامان آغاز نگارش به شمار می‌آید. ایران به لحاظ دارا بودن حوزه‌های مختلف جغرافیایی، دربرگیرنده جوامعی با سیستم‌های فرهنگی متفاوت بوده است. بر پایه چارچوب‌های نظری و مدارک باستان‌شناسی به دست آمده از حوزه‌های فرهنگی مختلف ایران، می‌توان سیستم‌های ثبت، محاسباتی و شمارشی جوامع دوره آغاز شهرنشینی و در پی آن آغاز نگارشی (تاریخی) ایران را بازسازی کرد. این پژوهش در پی مطالعه بنیادین سیر و تکامل جوامع آغاز شهرنشینی نیست، بلکه بیشتر بر آن است که مفاهیم اساسی پیشنهادی درباره شهر(ک)های نخستین را توضیح دهد و شناختی از برخی شاخص‌های مهم در خصوص آغاز شهرنشینی ارائه نماید. این مراکز استقراری برخی ادامه سکونت جوامع بشری پیشین بوده‌اند و برخی دیگر زندگی روستانشینی را ترک و در استقرارگاه جدیدی سکنی گزیده‌اند. بر اساس شواهدی، مهاجرت از شهرک یا شهری به مکان دیگر و حتی تغییر زندگی از سیستم یکجانشینی به کوچ‌نشینی نیز پیشنهاد شده است (Pollock, 2010; Alizadeh, 1997: 221).

همچنین تعامل جوامع جنوب غرب ایران با بین‌النهرین از نوسنگی تا آغاز هلمتمی / ایلامی مورد بحث قرار گرفته است. مردم (قوم)‌شناسی، شاخصی فرهنگی برای تطابق و شناسایی مرزهای فرهنگی آن زمان همواره نمی‌تواند جوامع شش هزار سال پیش را با شاخص‌های امروزی جوابگو باشد (اکبری و حصارى، 1384: 2-6). این شواهد و شاخص‌های متفاوت هرچند در نگاه نخست، بر اساس استفاده از ابزارهای نظارتی در امر تولید و توزیع، دارای شباهتهایی با بین‌النهرین می‌باشند، اما در نوع اقتصاد، میزان قدرت نخبگان اداری-سیاست‌گذار و حتی در ادامه سیر تکاملی نگارش جوامع آغاز تاریخی ایران و بین‌النهرین می‌توان تفاوت‌های اساسی را مشخص کرد. بر اساس دوری و نزدیکی به منابع معدنی، مراکز تولید و نیز جغرافیای مناطق مختلف، در بین مراکز آغاز شهرنشینی در ایران تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود. این تفاوت‌ها به تعامل اقتصادی-تجاری بین مراکز اصلی آغاز شهرنشینی در حوزه‌های مختلف فرهنگی-جغرافیایی ایران منجر شده است. در این کتاب به چگونگی پیدایش و استفاده نگارش در ایران، به عنوان بخشی از شرق باستان و به مثابه یکی از خاستگاه‌های پیدایش و استفاده نگارش در جهان می‌پردازیم. مطالعات مربوط به آغاز نگارش به شکل مستقل به زبان فارسی از پیشینه چندانی برخوردار نیست (حصاری، 1378؛ اکبری و حصارى، 1383؛

محمدی‌فر، 1385). با توجه به کمبود منابع فارسی و با در نظر گرفتن مدارک به دست آمده از کاوشهای جدید در مرکز فلات ایران، نیاز به پژوهشی جداگانه درباره مراحل شکل‌گیری، تکامل و در نهایت مرحله‌ای که به عنوان آغاز نگارش ایران نام‌گذاری شده است، انگیزه اصلی نگارش این کتاب بوده است. در این پژوهش مراحل شناخت و معرفی دوره آغاز نگارش ایران بر اساس مدارک شاخص باستان‌شناسی و زبان‌شناسی، که بیانگر مراحل سیستم نظارتی به شکل ثبت و ضبط جمع‌داری اولیه تا پیشرفته هستند، در سیر تکاملی مرحله پیش‌نگارش و آغاز

نگارش طبقه‌بندی می‌شوند. در معرفی مراحل مختلف سیر و تکامل آغاز نگارش سعی شده است بیشتر از نمونه‌های باستان‌شناسی و زبان‌شناسی به دست آمده از محوطه باستانی سفالین پیشوا استفاده شود، تا از یک سو اهمیت جوامع آغاز نگارشی در مرکز فلات ایران مورد تأکید قرار گیرد و از سوی دیگر مدارک جدید معرفی و مورد استفاده قرار گیرد. در مرحله پیش‌نگارش نشانه‌های اولیه کنترل و نظارت، که از دوره نوسنگی شناخته شده هستند، و به عنوان کالاشمار معرفی شده‌اند، بازسازی می‌شوند. کالاشمارها نقش ابزارهای شمارشی- مفهومی را داشته‌اند که گونه‌ای جمع‌داری بسیار ابتدایی را تداعی می‌کنند و در گونه‌های مختلفی طبقه‌بندی شده‌اند. از دوره نوسنگی به بعد در کنار کالاشمارها، مهر مسطح و سپس استوانه‌ای که دیگر ابزار مدیریتی و کنترلی است، در جوامع مختلف نقش داشته‌اند. در سیر تکاملی مرحله پیش‌نگارش، در کنار کالاشمارها، از دیگر ابزارهای جمع‌داری اولیه می‌توان از گویهای شمارشی توخالی، گویهای شمارشی توپر، گویهای دوکی‌شکل و نیز علائم‌نگارها نام برد. در مرحله آغاز نگارش نخست، شاهد اولین گام‌های ثبت و ضبط اطلاعات اقتصادی بر روی گل‌نوشته‌ها هستیم. گل‌نوشته‌های نخستین از حوزه‌های فرهنگی خوزستان، غرب و فلات ایران به دست آمده‌اند. محدوده زمانی اولین گل‌نوشته‌ها در ایران را می‌توان در خوزستان، شوش 2 و در فلات ایران، فلات جدید الف نام برد. از ابزارهای نظارتی و جمع‌داری این دوره می‌توان از بیجکها، گل‌نوشته‌های حسابی، تصویری و ترکیبی نام برد. در مرحله دوم آغاز نگارش با گونه جدیدی از گل‌نوشته‌ها روبه‌رو می‌شویم. این گونه جدید را به نام گل‌نوشته‌های آغاز ایلامی می‌شناسیم. گل‌نوشته‌های آغاز ایلامی فقط در ایران به دست آمده‌اند و هم‌افق با گل‌نوشته‌های جمدت‌نصر در بین‌النهرین هستند. گل‌نوشته‌های آغاز ایلامی در حوزه‌های فرهنگی خوزستان، فارس، کرمان، سیستان و فلات ایران به دست آمده‌اند. شیوه نگارشی آغاز ایلامی به خوبی شناخته شده نیست، اما بیشتر زبان‌شناسان این دوره گل‌نوشته‌های آغاز ایلامی را شیوه‌ای مستقل از گونه هم‌زمان خود در بین‌النهرین و در ارتباط با نمونه‌های گل‌نوشته‌های نخست می‌دانند. در این پژوهش سعی شده است بر اساس مطالعه زبان‌شناسان متخصص آغاز نگارش، گونه‌ها و شیوه‌های گل‌نوشته‌های مرحله نخست و آغاز ایلامی معرفی و طبقه‌بندی شوند. امید است این کتاب فصل نوینی را برای پژوهش درباره سیر تکامل و چگونگی آغاز نگارش در ایران فراهم سازد.